

OLEV BENDI KOLLEKTSIOON VILJANDI MUUSEUMI FOTOKOGUS

II OSA – VILJANDI LINN

Tiina Parre, Viljandi Muuseumi fotokogu kuraator

Ülevaade Olev Bendi kollektsiooni Viljandi maakonna osast ilmus eelmise aasta Viljandi Muuseumi toimetistes. Käesolevas väljaandes on vaatluse all Viljandi linnaga seotud materjalid.

Esmalt on vaja teha aga üks vigade parandus. Ajakirjanik O. Bendi kollektsiooni^{*} suurus on 3180, mitte 3130 museaali, nagu oli eelmises artiklis kirjas. Vahepeal sai moodustatud suurematest koloreeritud postkaartidest omaette kaust, nr 136. Viljandi linna teema on kaustades 37–136 ja neis on 2230 museaali. Nõukogudeaegsed bukletid ja nende juures ümbrikutes olevad fotod said kollektsioonist siiski välja arvatud. Need moodustavad omaette üksuse ja leiavad käsitlemist edaspidi.

Viljandit kajastav materjal on temaatiliselt väga mitmekesine (vt tabel). Siin on linnavaateid ning pilte kultuuri, spordi, transpordi, sõjaväe ja teistel teemadel. Inimesi on nii üksikult kui rühmiti. Kirev on ka dokumentide alateema. Sellesse kuuluvad näiteks kutsed, kavad ning kirjapaberid ja -ümbrikud. Materjal sai jagatud 21 teemasse ning see on tabelis esitatud. Jaotus on üpris tinglik, paljud museaalid võiksid olla mitmes rühmas. Näiteks postkaarti, millel on kujutatud sõjaväe osavõtul vabariigi aastapäeva tähistamist Vabadusplatsil, on võimalik paigutada kolme alateema alla: platsid, sõjavägi või sündmused. Valikut võib määrata sündmuse tähtsus või see, kui palju on näha ümbrust, inimesi jm.

Tabelist on näha, et dateerimise järgi on museaalid jagatud kolme perioodi: enne 1918. aastat, aastad 1918–1944 ja 1945–1994. Enim on materjali II dateeringurühmast, kõige vähem III perioodist. Värvilisi postkaarte on vähem aga just II perioodist ja rohkem tsaariajast: 100 koloreeritud postkaarti. Omaette rühmana on tabelis toodud stereofotod, et neist saaks parema ülevaate. Enamik neist on I ajaperioodist ning lossimägede ja tänavate vaated.

I Teemad

Allpool vaatleme lähemalt tabeli teemasid. Need on paigutatud järjekorda arvukuse järgi. Samas järjestuses hakkame ka materjali analüüsima.

Kõige enam, 394 (u 18%), on postkaarte ja fotosid Viljandi **hoonete välisvaadetega**. Dateeringu järgi on rohkem materjali aastatest 1918–1944. Alateemadest on arvukuselt esikohal teenindusega seotud museaalid. Teenindushoonete hulka on arvatud finants-, majutus- ja toitlustusasutused, kauplused, haiglad ja postkontorid. Selles alarühmas on rohkem kui kolmandik postkaarte seotud pangaga ja eriti just Eesti Panga Viljandi osakonnaga Vabadusplatsil (TAHVEL I, 1). Hoone ehitati 1926–1927, purustati aga juba 1941. aasta juulis, seega on vaated seotud dateeringute II rühmaga.

Koolihoonetest esineb kollektsioonis enim Viljandi maagümnaasiumi ning hariduseltsi maja (TAHVEL I, 2). Nende vaateid on igast ajajärgust parkümmend. Hoonete

^{*} Arvele võetud peanumbri VMF 518 all.

rühmas on kolmandal auväärusel kohal kirikud. Siin on enim postkaarte ja fotosid linna vanimast pühakojast Jaani kirikust järgneb Pauluse kirik (ka nime all maakirik). Viimati nimetatust on kollektsioonis ainuke suures formaadis pappalusel foto, mis on pärit 19. sajandi viimasest veerandist (TAHVEL II, 1). Suurem osa usuhoonete fotosid pärineb tsaariajast, kõige vähem on neid nõukogude perioodist.

Valitsushoonetest on rohkem raekoda (TAHVEL II, 2) ning mõisa vana (Vana loss) ja uut peahoonet (Uus loss). Vähem on pildistatud kohtumaja ning endist maa-valitsuse hoonet Pikal tänaval.

Elumajade alateemas on O. Bendi koostanud ühe hoone kohta lausa eraldi kausta. See on kaust nr 94, kus on 19 vaadet, mis kõik on seotud Suure-Jaani pastori August Rosenbergi majaga Pikk t 23 (tuntud ka kunstnik Juhan Muksi järgi, kes elas siin aastail 1944–1983). Mainitud ehitisest on kogus koloreeritud vaade, mida on Viljandi elumajadest tehtud väga vähe (TAHVEL III, 1). Teistest eluhoonetest on rohkem jäädvustatud Lossi ja Tartu t nurgal asuvat torniga maja, mis algul kuulus tikuvabrikant Eduard Pohlile (TAHVEL XI, 1). Dateeringutest on näha, et selle alateema materjali on arvukamalt nõukogude perioodist, mil ehitustegevus oli suhteliselt elav. See kehtib nii individuaal- kui kortermajade kohta. Kultuurihoonete alateemas (sh seltside, teatrite, klubide, kinode jm majad) on enim jäädvustusi põllumeeste seltsi majadest (Jakobsoni t 42 ja Tallinna t 3) ning Viljandi esimese eesti seltsi Koit hoonest Jakobsoni t 18. Vähem on kollektsioonis teatri ja kino pilte.

Tabelist on näha, et teemadest on arvukuselt teisel kohal **lossimäed** 324 vaatega (u 15%). Lossimägedest on O. Bendi kogus kõige enam stereofotosid, samuti tsaariaegseid koloreeritud fotosid. Üle poole selle teema museaalidest on pärit tsaariajast, vaid veidi üle kümnendiku aastaist 1945–1994. Ilmselt on arvukus tingitud postkaartide elavast kasutamisest nii kirjalike teadete kui õnnitluste ja tervituste edastamisel. Loomulikult püüti valida kohaliku tuntud vaatamisväärsusega kaart. Alateemana on siin konkurentsituult ülekaalus Kaevumäe-teemalised postkaardid ja fotod. Üks huvitavamaid vaateid on Kaevumäel 1878. ja 1879. aastal tehtud arheoloogilistest väljakaevamistest. Tegu on küll koopiaga T. Johni fotost (VM 7824 F1641), kuid see ei kahanda foto pakutava informatsiooni väärtust (TAHVEL III, 2). Viljandi üks visiitkaarte rippisild valmis alles 1931. aastal, seetõttu on sellest ka vähem vaateid (TAHVEL IV, I). Sama kehtib Varese silla kohta, mis valmis 1925. aastal.

Arvukuselt kolmandal kohal on **üldvaadetega** postkaardid ja fotod, mida on 262 – veidi üle kümnendiku kollektsiooni II osa koguarvust. Need jagunevad kolme perioodi vahel suhteliselt võrdselt, veidi enam on tsaariaegseid. Nõukogude perioodist on eelkõige uute elamurajoonide Paalalinna ja Männimäe vaateid. Kõige ülevaatlikumad on neli aerofotot 1930. aastatest. Kahjuks on need veidi ebateravad. Arvukalt on vaateid kirikute ja raekoja tornist, veetornist, järvelt ja lossimägedest (TAHVEL IV, 2). Selles rühmas on ka Trepimäega seotud materjal. Eriti väärtuslikud on siin paar vaadet 20. sajandi algusest, mil trepistik rajati (TAHVEL V, 1).

Üldvaadete hulgas on erilised kolm suurt koloreeritud postkaarti. 1. Vaade Pauluse kiriku tornist linnale u 1907, koosneb kahest postkaardist (VMF 518:3178). 2. Vaade Viljandi järve vastaskaldalt järvele ja linnale, u 1905, kolmest postkaardist (VMF 518:3179). 3. Vaade Tartu maanteelt linnale, u 1910. aastate algus, neljast postkaardist (VMF 518:3180). Loetletud kaardid on suhteliselt haruldased, tihti on need liikvel üksikute osadena.

Tabel. Museaalid teemade kaupa

Jrk	Teema	Üld- arv	sh stereo	sh enne 1918		sh 1918–1944		sh 1945–1994	
				üld- arv	sh värvi- lisi	üld- arv	sh värvi- lisi	üld- arv	sh värvi- lisi
1.	Hooned, välisvaated	394	1	126	17	158	1	110	9
	<i>Sealhulgas</i>								
	Teenindushooned	90		15	1	52		23	1
	Koolid	74		25	6	21		28	4
	Kirikud	69		34	4	20		15	
	Valitsushooned	62		17	2	30		15	3
	Elumajad	61		15	3	21		25	
	Kultuurihooned	38		20	1	14	1	4	1
2.	Lossimäed	324	6	173	30	109	1	42	
	<i>Sealhulgas</i>								
	Kaevumägi	236	1	147	27	64	1	25	7
	Varese sild, Rippsild	38				29		9	4
	Kaugvaated	25		23	2	2			
3.	Üldvaated	262	1	98	16	80		84	10
4.	Platsid, haljasalad	261	1	71	13	104		86	11
5.	Järv, kaldaäärne	150	1	62	7	60		28	7
6.	Tänavad	145	4	50	6	30		65	3
7.	Kultuur	100	1	15	1	53	1	32	4
8.	Mälestusmärgid, kalmistud	71	1	9	2	46		16	
9.	Tööstus, ehitus	71		13		28		30	2
10.	Dokumendid	70		1		19		50	
11.	Mitmevaatelised (erirühm)	61		28	5	19		14	12
12.	Sõjavägi	53		3		49		1	
13.	Sündmused	50	1	17		17		16	
14.	Pühadekaardid, vaadetega	40		9		26	1	5	2
15.	Sisevaated	38		11		15		12	1
16.	Transport	35	1	11	2	15		9	
17.	Grupid	26		9		13		4	
18.	Varia	25		3	1	11	4	11	2
19.	Sport	24		3		18		3	
20.	Tuletõrje	18		2		6		10	
21.	Üksikisikud	12				11		1	
	Kokku	2230	18	714	100	887	9	629	63

Tabelis on neljanda teema all **platsid ja haljasalad**. Rohkem materjali on aastatest 1918–1944. Selles rühmas on põhiliselt parkide, platside ja puiestike, Uueveski ja Kösti vaated, kokku 261. Kõige rohkem postkaarte on vanast turuplatsist, mis asus praeguse Johan Laidoneri platsi kohal. Publitseerimiseks on mainitud kohast valitud üks täpsemini dateeritav vaade: 1910. aastal valminud *Grand Hotel* on juba olemas, aga 1911. aastal ehitatud veetorni veel ei ole (TAHVEL V, 2). Arvukamalt on vaateid ka Vabaduse platsist (TAHVEL I, 1) ja Keskväljakust. Huvitavaid eri perioodide postkaarte on Jakobsoni ja Lossi turgale 20. sajandi algul rajatud Lastepargist (TAHVEL VI, 1).

Viljandi järvest ja selle ümbrusest on kogus 150 postkaarti ja fotot. Arvukamalt on sel teemal materjali kahest esimesest ajajärgust. Domineerivad vaated järvelt ranna-alale, linnale ja lossimägedele. Üks väärtuslikumaid on selles rühmas järve vastaskaldal asunud Sammuli tellisetehase foto (TAHVEL VI, 2). Üksikobjektidest on enim ajavahemikul 1924–1937 rannas asunud tennise- ja veesportihoone vaateid (TAHVEL VII, 1).

Tänavate teemal on kogus 145 postkaarti ja fotot. Siin on kõige enam museaale hilisemast ajajärgust, vähem keskmisest. Konkurentsituult on esikohal Lossi tänava vaated, sest nimetatud tänav on eri aegadel olnud tähtis kaubanduspiirkond (TAHVEL VII, 2). Arvukuselt teisel kohal on Tartu tänav. Näiteks on ajalooliselt huvitav 1952. aasta foto, millel on jäädvustatud pikk leiva-saiasaba poe ees (TAHVEL VIII, 1). Rohkem vaateid on veel Tallinna ja Jakobsoni tänavast. O. Bendil on tänavatega seotud kaustades kindel süsteem: tänava algusest liigutakse lõpu poole.

Kultuuri teemal on kogutud 100 postkaarti ja fotot. Üle poole on pärit teisest ajajärgust, 1918–1944. Alateemad on muusika, teater, kirjandus ja kunst. Esimesest on kollektsioonis materjali kuuelt laulupeolt ja muusikapäevalt – esimene 1907. ja viimane 1964. aastast. Lisaks on mõne koori ja orkestri jäädvustusi. Arvukalt on fotosid Ugala teatri vabaõhuetendustest 1920. aastatel. Väärtuslikumad selleteemalised museaalid on 1920. aastal antud esimesest vabaõhuetendusest „Salome“ (TAHVEL VIII, 2). Kirjandusteemast on kirjameeste portreid, näiteks Friedebert Tuglase, Johannes Semperist, Karl August Hindreyst ja Carl Robert Jakobsonist. Viimati mainitust on kõnealusel kollektsioonis ainuke ühe isiku kohta käiv kaust (nr 128, 34 museaali). Selles on materjali nii Jakobsonist endast kui tema asutatud ajalehest Sakala. Kunsti esindab kogus kaheksa postkaarti Gustav Mootse gravüüridega 1920. aastatest. Need on jäädvustanud fotograaf Jaan Riet (TAHVEL IX, 1). Mainitud alateemas on 1930. aastatest huvitav foto, millel on 17 šarži Viljandi avaliku elu tegelastest, nende autor Heljo Vanamõis ja veel keegi tundmatu.

Mälestusmärkidest ja kalmistutest on kollektsioonis 71 vaadet, põhiosa pärineb teisest ajaperioodist 1918–1944. Enamik on mälestusmärkide vaated. Pääaegu pooled neist on omakorda seotud 1926. aastal avatud Sakalamaa Vabadussõjas langenute mälestussambaga. Selle juures tähistati mitmeid sündmusi, sealhulgas vabariigi aastapäevi. Illustreerimiseks sai valitud mitme teema alla sobiv vaade – Eesti Vabariigi 10. aastapäeva tähistamine mälestussamba juures (TAHVEL IX, 2). Siin on veel postkaarte ja fotosid kapten Anton Irve mälestusmärgist, Eesti Vabadussõjas langenute kalmistust, Järveotsa obeliskist ja Jaan Sihveri büstist. Kalmistu teemal on huvitavaim neljavaateline koloreeritud postkaart Vanast kalmistust (TAHVEL X, 1).

Tööstuse ja ehituse teemal on kollektsioonis 71 museaali. Enamik on pärit kahest hilisemast ajajärgust (1918–1944 ja 1945–1994). Siia on arvatud linnas paiknevad

objektid, Sammuli tellisetehasega vaade on paigutatud järve teema alla. Tööstusest leiame kollektsioonis arvukalt üht meie linna vanemat ettevõtet tikuvabrikut. Sama palju on fotosid Viljandi KEK-i hoonetest, vähem meiereist (piimakombinaadist), trükikojast Männimäel ning linavabrikust Lossi ja Uue tänava nurgal. Muuseumi fotokogu ainukesed jäädvustused H. P. Grossi nahavabrikust Reinu teel ongi ainult O. Bendi kollektsioonis (TAHVEL X, 2). Ehitustegevuse teemas on sellesse rühma paigutatud Eesti Panga Viljandi osakonna hoone püstitamise seotud fotod (neid on suhteliselt palju – 16). Siin on fotokogu kaks postkaarti: tikuvabrikant Eduard Pohli majaehitus 1908. aastal (TAHVEL XI, 1) ja kohtumaja õuetiiva ehitus 1920. aastatel (on vaid O. Bendi kollektsioonis). Nõukogude ajast on rohkem fotosid Männimäe elurajooni ehitamisest.

Dokumentide teemal on 70 museaali. Enamik neist pärineb hilisemast ajajärgust. Mainitud rühma kuuluvad kutsed, kavad, linna- ja ordulossi plaanid (postkaardil), ümbrikud ja kirjapaberid. Üks vanemaid ja haruldasemaid on siin 20. sajandi algusest pärit kirjaümbrik-kirjapaber (TAHVEL XI, 2). Sellel on kolm Viljandi vaadet ja kirjastaja-raamatukaupmehe Hans Leokese tempel, mis annab teada, et museaal on kuulunud Leokese arhiivkogusse. Teemaatilisel on dokumentide hulgas enim filateeliaühingu tegemisi kajastavat materjali. Ka teemal „Viljandi 700“ on palju museaale. Märgin ära ka 1930. aastatest pärit kirjapaberite komplekti. Paberitel on Viljandi vaated, olemas on ümbriskaaned lossivärava ja suurmüüri kujutisega.

Mitme vaatega postkaardid, mida on 61, kuuluvad mitme teema alla, seepärast on need koondatud omaette rühma. Suur osa neist on pärit tsaariajast, värvilisi on rohkem nõukogude perioodist. Kõige arvukamalt vaateid – 14 – on fotograaf Endel Veliste montaažfotol. Seal on Teise maailmasõja (Nõukogude kontekstis Suure Isamaasõja) mälestusmärgid 1970. aastatel (TAHVEL XIII, 1). Kaks vaadet vähem on Jaan Leokese 1938. aastal kirjastatud postkaardil ja 11 vaadet on H. Leokese kirjastatud koloreeritud postkaardil (TAHVEL XII, 2). Enamasti on kasutatud nelja kuni kuut vaadet, hilisemal ajajärgul peamiselt kahte. Teemaatilisel on rohkem lossimägede ja järvega seotud pilte. Kujunduslikult on erilised liblika motiiviga kaardid, neid on kollektsioonis kolm (TAHVEL XII, 1).

Sõjaväe teemaga seotud rühma on paigutatud 53 postkaarti ja fotot. Põhiosa on pärit aastatest 1918–1944. Siin on enim vaateid Sakala jalaväerügemendi tegemistest ja inimestest (TAHVEL XIII, 2; XIV, 1). Materjali on ka Viljandis tegutsenud V suurtükiväegrupist. Ajalooliselt väärtuslik on 1919. aasta teisest poolest pärit laiarööpmelise soomusrongi Kapten Irv vaade, mis on meie fotokogus ainuke. Esiplaanil on rongi koosseisu kuuluv suurtükivagun Pisuhänd (TAHVEL XIV, 2).

Sündmuste teema alla on valitud 50 postkaarti ja fotot. Neid on igast perioodist peaaegu võrdselt. Siin on riigivanema külaskäik, EVE maja nurgakivipanek 1937. aastal (TAHVEL XV, 1), matused (v.a grupid), miitingud, avamised, aastapäevade tähistamine, pioneeride maja tegevus jm. Foto, kus riigivanem Konstantin Päts on 1934. aastal koos linnapea August Maramaa, maavanema Heinrich Lauri ja teistega põlluseltsi maja juures, on kogus ainueksplar (TAHVEL XV, 2).

Vaadetega pühadekaarte on kollektsioonis 40. Need on eraldi välja toodud, sest neid on suhteliselt arvukalt ja nad on eriilmelised. Põhiosa neist ongi vaid O. Bendi kollektsioonis. Enamik on pärit teisest ajaperioodist. Arvukamalt on jõule kajastavaid kaarte. Neil on põhimotiivina kasutatud lossimägesid, on ka üks huvitav raudtee-

jaamaga pühadekaart (TAHVEL XVI, 1). Kevadpühade kaarte on vähem, kuid neil on rohkem eri pilte. Siin näeme turuplatsi, raudteejaama, Trepimäge, lossimägesid ja linna koos järvega. Leidub ka paar õnnitluskaarti.

Eri hoonete **sisevaated** on koondatud ühte rühma, neid on 38 igast ajajärgust. Pooled sisevaadetest on seotud Pauluse ja Jaani kiriku ning pangahoonega Vabaduse platsil. Meie fotokogu selle teema pärlid on 1930. aastatest Ugala teatri saal ja Vaksali t 12 pood (TAHVEL XVI, 2). Viimati mainitu puhul on teada, et kaupa kaalub kaupluse omaniku tütar Anni Pauk.

Transpordi teemal on kollektsioonis 35 vaadet. Neid on kõigest kolmest perioodist, veidi enam teisest (1918–1944). Siin on materjali lennukitest, rongidest, autodest ja mootorratastest. Erilisel kohal on kaks sõiduvahendiga fotot: ühel on kujutatud Kõpu mõisniku töld 1920. aastatel ja teisel sellest tehtud surnuvanker (TAHVEL XVII, 1). Vanimad dateeringuga vaated (4) on sõjalennukist 1914. aastal Peetrimõisas (TAHVEL XVII, 2).

Need museaalid on oluliseks täienduseks meie muuseumi fotokogule. Pooled transpordivahenditega pildid on lennukitest 1930. aastatel. Siin on sõjaväelennukid Viljandi järvel, biplaan ES-LDM (nimeks sai Lendav Mulk, osteti 1935. a), eespool mainitud lennuki piloot Anton Pallas kabiinis, piloot Ulrich Brasche purunenud lennuk jm. Raudtee teemal on enamik vaateid jaamahoonest eri aegadel. Autode teemal on kaks pilti taksoautodest 1920. aastate II poolel Tallinna t algul. Mootorratastest koos juhtidega on üks meeleolukas foto, mis on tehtud 1930. aastatel põlluseltsi õuel.

Kollektsiooni transpordi teemaga seotud materjal on väärtuslik, sest enamikku sellest põhikogus pole.

Inimrühmi on üldarvust suhteliselt vähe, vaid 26. Enamiku dateering on aastatest 1918–1944. Siia on arvatud pildid, kus on rühmad lossimägedes, sõjaväe kutsealused ja nende saatjad, pangatöötajad, matuselised, sportlased jt. Leidub ka omamoodi postkaart, millel on joonistus kirjandusrühmituse Siuru liikmetest u 1917. aastal. Tagaküljel on info nende teostest ja tellimisvõimalustest. Neli vanemat fotot on siin kahest sõjaväe kutsealusest 1915. aastal (TAHVEL XVIII, 1). Üks neist, Juhan Riimann, oli pikim (2.04 m) ja teine, Juhan Päiel, lühim (1.09 m). Pildiseeria tehti müügiks, laekuv tulu pidi minema Punase Risti tegevuse toetuseks. Märkusena: sõjaväljale pidi minema vaid pikem Juku, lühemal lubati koju tagasi minna.

Põhikogus on sel teemal vaid kaks museaali.

Varia teema alla on koondatud kõik, mis mujale ei sobinud. Siin on 25 postkaarti ja fotot, enamik kahest viimasest ajajärgust. Selles rühmas on postkaarte, millel on eriaegsed Eesti kaardid, lipud, valimisreklaam, Paala lahing, laat, pulmarong, vaateta pühadekaardid jm. Meie põhikogus polnud reklaamkaarte reisiraha saamiseks. O. Bendi kollektsioonis on kaks selleteemalist kaarti. Esimene kannab pealkirja „Spordireis Viljandist mööda Euroopat“. See leidis aset 1929. aastal. Põhiliselt oli tegu jalgsimatkaga, ränduriteks Ferdinand Jehpe ja E. Püss. Postkaardi müügiga loodeti reisikulusid katta. Rännak jäi mitmel põhjusel pooleli. Teine reklaamkaart „Kolme eestlase õppereis ümber Euroopa“ on 1933. aastast ja seotud viljandlaste F. Jehpe, Elmar Kuuskleri ja August Agudantiga. Seegi reis jäi lõpetamata (TAHVEL XVIII, 2).

Spordi teemal on 24 museaali. Enamik on pärit aastatest 1918–1944. Siin on esindatud võimlemine, jalgpall, tennis, spordiselts Tulevik, suusahüpped jm. Ülevaatlik pildiseeria on 1921. aastal peetud võimlemispeost. On nii rongkäigu kui esinemise jäädvustusi, kokku

ühiksa vaadet (TAHVEL XIX, 1). Ajalooliselt on väärtuslikud ka kaks fotot kaitseorganisatsioonide suusaolümpiaadist 1931. aasta veebruaris Viljandis (TAHVEL XIX, 2).

Enamikku O. Bendi kollektsioonis olevast spordiga seotud materjalist põhikogus varem polnud.

Tuletõrjega seotud tegemisi on näha 18 museaalil. Enam on neid nõukogude perioodist. Piltidel võib näha hooneid, õppusi ja tulekahjusid või nende tagajärgi. Arvukamalt fotosid (neli) on tuletõrje hoonest Riia mnt 6 ning kaupluse Sakala põlen-gust ja selle tagajärgedest (TAHVEL XX, 1).

Viimane teema on **üksikisikud**, siia on koondatud 12 museaali. Põhiosa pärineb teisest ajaperioodist (1918–1944). Osa neist sobiks ka muu teema alla, nagu sisevaated. Näitena pangajuht oma kabinetis. Rõhutan siinkohal veel kord valiku subjektiivsust. Selles grupis on näiteks arhitekt Karl Burmani šarž, päästekomitee liikmete portreed 1919. aastast, raskeim naine Eestis jm. Esile võiks tuua ka kolm selle teema all olevat aktifotot (TAHVEL XX, 2), mida põhikogus pole.

Peatüki kokkuvõtteks võib öelda, et materjal on temaatiliselt väga mitmekesine, väärtuslik ja kolmest ajaperioodist.

II Fotograafid, kirjastajad ja kunstnikud

Järgmiseks vaatame, kes on eespool käsitletud vaateid, sündmusi ja inimesi jäädvus-tanud ning postkaarte kirjastanud.

Esmalt tutvume fotograafidega. Sel teemal ei ole võimalik täielikku ülevaadet saada, sest pildistaja on märgitud 1098 museaalil, see on veidi alla poole koguarvust. Esineb 41 nime.

Fotopostkaartide arvult on esikohal Viljandi kahe esimese perioodi tuntuim pilt-nik **Jaan Riet**. Temalt on fotograafi nimega pilte 473 (43% koguarvust). Enamik on linnavaated (TAHVEL I, 1; II, 2; V, 1; VII, 1). Omaette rühma moodustavad siin tema enda tehtud valgustrükis postkaardid, valmistatud aastatel 1904 ja 1905. Neid on kollektsioonis 16 (TAHVEL II, 2). Temaatiliselt eristuvad J. Rieti pildistatud kaheksa G. Mootse gravüüri (TAHVEL IX, 1). Omaette rühma moodustavad 18 tema tehtud stereopilti (TAHVEL IV, 2). Kahjuks pole vanameistri looming dateeritud. Arvukuselt on teisel kohal nõukogude perioodi tuntuim ja viljakaim fotograaf **Endel Veliste** 273 fotoga. Ta oli pikki aastaid ajalehe Sakala fotokorrespondent ja kohaliku fotoelu edendaja. E. Veliste piltidel on üldjuhul nii nimi kui dateering. Temalt on kollekt-sioonis linnavaateid aastatest 1959–1994, enamik 1970. ja 1980. aastatest (TAHVEL XIII, 1; XX, 1). 1994. aasta foto Tallinna ja Jakobsoni t ristmikust (VMF 518:2121) on 1990. aastatest ainus. See oli lahtiselt kogu juures ja sai paigutatud kausta nr 88. Peale fotode on E. Velistel üheksa postkaarti, sealhulgas kaheksa värvilist. Välja on need antud põhiliselt 1970. aastatel.

Kolmandal kohal on omaaegne amatöörfotograaf **Tõnis Parri** 24 fotoga. Tema looming on pärit 1930. aastatest. Teemad on enamasti järv, rannaala ja lossimäed. Parri puhul ilmnesid kollektsioonis autorsuse probleemid. Kaustas 121 on neli ühesugust lossivärava vaadet, eemal üks mees. Erinevused on postkaartide kirjades. Kahel on piltnikuks märgitud Parikas, kahel seda pole. Parikas ei saa aga õige olla, sest meil on albumis VMF 157 täpselt sama vaade aastatest 1901 ja 1902 T. Parrilt (sel ajal T. Porri). Uurides selgus, et Tõnis Parri oli 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi esimestel

aastatel seotud Jakob Liveströmi ateljeega Paides. Kui omanik 1902. aasta algul suri, müüs pärija klaasnegatiivid koos autoriõigusega vendadele Parikastele Tallinnas. Siit saab selgeks segadus nimedega.

Neljandal ja viiendal kohal on kohalik fotograaf **August Järvekül** ning Tallinnas ja Narvas tegutsenud vennad **Jaani ja Hans Kristinid (ka Christinid)** (TAHVEL XI, 1). Mõlemalt on 23 ülesvõtet, põhiosa nende loomingust on linnavaated. A. Järveküljel on ka mõned sõjaväeõppustega seotud fotod. Ajaliselt on vendade fotod tsaariajast, Viljandi piltniku omad aga 1930. aastatest.

Arvukuse alusel on kuues nõukogude perioodil tegutsenud fotograaf **Aare Mäemets**, kellelt on 21 postkaarti. Enamik neist on värvilised linnavaated, ühel kaardil on tavaliselt kaks vaadet ja välja on need antud 1982. aastal. Amatöörfotograafilt ja pangatöötajalt **Johannes Ristilt** on kollektsioonis 18 pilti. Tema on jäädvustanud 1914. aastal esimese sõjalennuki Viljandimaal (TAHVEL XVII, 2) ning Eesti Panga Viljandi osakonna hoone ehitust ja inimesi. Amatöörina on tegutsenud ka õpetaja **August Kiisla**. Temalt on peamiselt linnavaateid 1930.–1970. aastatest nii fotode kui postkaartidena. Ajaloolises mõttes on Kiisla loomingus tähtsaim jäädvustus riigivane- ma külaskäigust Viljandisse 1934. aastal (TAHVEL XV, 2). O. Bendi on kollektsiooni lisanud lahtilõigatuna ka kuus A. Kiisla voldiku värvilist pilti üheksast (välja antud 1968. a). Vendade **Johannes ja Peeter Parikase** nime leiame 14 postkaardilt. Kõigil neil on eri linnavaated, enamik tsaariajast. Nende puhul on üleval autorsuse teema, mida eespool sai kirjeldatud.

Veidi pikemalt veel kahest fotograafist. Viljandis esimese fotoateljee avanud J. Liveströmi pojalt **Aleksander Liveströmilt** on kollektsioonis 13 postkaarti linnavaadetega. Need kõik pärinevad tsaariajast. Kaartidele on iseloomulikud pruun toon ja harva esinevad sakilised servad (TAHVEL VII, 2). Need on sellest ajastust ühed vähesed pildid, mille tagaküljel on kirjas nii fotograaf kui kirjastaja ja trükkija.

Nõukogude perioodil amatöörfotograafina tegutsenud **Enn Loit** on esindatud 12 vaatega. Neist kaheksa on välja lõigatud värvilisest bukletist „Viljandi KEK“, mis on välja antud 1984. aastal. Ülejäänud kolm on värvilised postkaardid ja üks mustvalge linnavaade.

Ülejäänud piltnikelt on kollektsioonis kümme või vähem museaali: J. Allikas & M. Teng 10, E. Rang, A. Kivilo, H. Riet ja M. Teng 7, G. German ja O. Härm 6, J. Vinnal, H. A. Metsamärt ja J. P. Mihkelson 3, J. Triefeldt (C. Sarap), L. Kadalipp, R. Maran, Lulu, A. Kingu, A. Mikk, M. Roosalu ja ERKA-Foto 2, O. Vihandi, A. Parve, E. Friedrichson, A. Michelson, E. Riig, A. Pruuly, R. Männasoo, E. Pops, A. Gregor (A. Elmelo), A. Jasvoin, J. Paalmann ja Satrap Foto 1.

Olgu toodud ka väike ülevaade kirjastajatest, keda oli kokku 30. Neid on märgitud postkaartidele suhteliselt vähe. Vaid 257-l on kirjastaja nimi. Eriti vähe on neid ajajärgust 1918–1944.

Esmalt vanema perioodi kirjastajatest. Siin on arvukuselt esikohal Viljandis tegutsenud **Ernst Ring**, kellelt on kollektsiooni linna osas 75 postkaarti (TAHVEL I, 2; III, 1). Teisel kohal on kohalik raamatukaupmees ja kirjastaja **Hans Leoke** 43 kaardiga (TAHVEL X, 1; XII, 2). Tema kannul on **Ado Tõllasepp** 38 kirjastatud postkaardiga (TAHVEL VI, 1; XII, 1). Kõik kogus olevad fotograaf A. Liveströmi fotod on välja andnud kirjastus Kluge & Ströhm Viljandis. Perioodist 1918–1944 on arvukamalt H. Leokese poja Jaani kirjastatud postkaarte – 18. Nõukogude ajast on materjali

peamiselt kahelt väljaandjalt, kirjastustelt **Kunst** (algul nime all Eesti NSV Kunst) ja **Eesti Raamat**. Esimeselt on 20 postkaarti 1960. ja 1970. aastatest, teiselt aga 37 postkaarti 1970. ja 1980. aastatest. Lisaks on Eesti Raamatult värviline voldik A. Kiisla loominguga 1968. aastast.

Mõne linnateemalise postkaardi kujundamiseks on kasutatud kunstnike töid. 1961. aastal on välja antud kaheksast kaardist koosnev komplekt kunstnik Olev Soansi akvarellidega. Neil on kujutatud Viljandit 1959. aastal. Kolleksioonis on neist kuus (TAHVEL IV, 1). Ühel 1930. aastatest pärineval postkaardil on kunstnik Richard Kiviti akvarell, mis kujutab lossivaremeid. Omapärane on üks kaart 1975. aastast: kunstnik Endel Valk-Falk on kujundanud kaardi teemal „Teerajajaid eestikeelse ajakirjanduse ajaloos“, kasutades ajalehtede Sakala ja Pärnu Postimees vanu numbreid.

III Dateeringute vahemikud

Allpool on toodud ülevaade vanimatest ja hilisematest museaalidest eri ajaperioodidel. Dateeringuid võib leida umbes pooltel postkaartidel ja fotodel ning alljärgnev käsitlus hõlmab ajamärgistusega materjali.

Tsaariajast on vanim linnavaade Wilhelm Siegfried Stavenhageni gravüüril 1840. aastast (kirjastus J. Leoke, 1924. a). Vanim sündmus on arheoloogilised väljakaevamised lossimägedes 1878. ja 1879. aastail. Tasub ära märkida veel kaks 1880. aastate alguse fotot. Ühel on Pauluse kirik ja teisel C. R. Jakobson. Postitempli järgi on vanim postkaart 18. märtsist 1901, peal kaks lossimägede vaadet. Käsitleva ajaperioodi lõpetab kaart postitempliga 21.12.1917. Selle peal on kirjandusrühmitus Siuru. Sündmustest on hilisemad kaks vaadet: miiting turuplatsil ja meeleavaldus kohtumaja ees 1917. aasta märtsis.

Teise perioodi ehk aastate 1918–1944 esimesed dateeritud vaated on 1919. aastast. Siin on üks väheseid vaatekaarte, kus esiküljel on aastaarv. See on J. Rieti pildistus, millel on Tallinna tänav, allservas aastaarv 1919 ja fotograafi nimi. Vanim postitempel 25.04.1919 on postkaardil, millel on Jakobsoni t 47 hoone (nimetatud ka Kastanimajaks). Sündmusi esindab foto kapten Anton Irve matustest 1. mail 1919. Hilisemad on aastast 1943. Vaatekaart lossimägede ja järveäärse alaga kannab templit 29.09.1943. Sündmusi esindab fotopostkaart sama aasta 11. juulil peetud laulupeost.

Nõukogude perioodi kaks vanemat vaadet on 1945. aastast. Üks on A. Kiisla foto Oru ja Lossi t nurgast (äräpõlenud maja müürid) ja teine lõhutatud Vabadussõjas langenute kalmistust. Sündmusi esindab siin 7. novembrist 1947 pärit foto, millele on üles võetud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tähistamise miiting praegusel Linnaväljakul. Kolleksiooni hilisem foto, nagu eespool märgitud, on aastast 1994. Fotol on Jakobsoni ja Tallinna t ristmik. Sündmuste osas on sel teemal viimane foto asfaltkatte panekust Jakobsoni t kommunistlikul laupäevakul 22. aprillil 1984.

IV Materjal, vormistus ja kujundus

Kolleksioonis võib kasutatud tehnika ja materjali järgi eristada kolme rühma: trüki-postkaardid, fotopostkaardid ja fotod. Esimesena nimetatuid on ligi üks viiendik, eriti just tsaariajast (TAHVEL I, 2; II, 2; III, 1; IV, 2; VI, 1; X, 1; XII, 1; XII, 2; XVIII, 1). Kõige vähem on neid aastatest 1918–1944. Mainitud perioodi iseloomustab foto-

postkaartide suur ülekaal (TAHVEL I, 1; VII, 1; VIII, 2; IX, 2; XV, 2; XVI, 2; XIX, 1; XIX, 2; XX, 2). Nõukogude ajast on arvukamalt fotosid (TAHVEL XIII, 1; XX, 1).

Põhiosa O. Bendi kollektsiooni museaalidest on postkaardi suurusega. Eri suuruses on peamiselt nõukogude perioodist pärit materjal. Siin on postkaardist nii suuremaid kui väiksemaid fotosid. Viimati mainitute hulka kuulub näiteks komplekt 16 mustvalge vaatega, välja antud 1964. aastal. Väiksemate hulka saab arvata ka eespool mainitud 1968. aasta värvilisest voldikust välja lõigatud vaated. Paljud piltnik E. Veliste fotod on postkaardist veidi suuremad. Ka kolm eespool mainitud tsaariaegset koloreeritud postkaarti on tavalisest suuremad: kahe, kolme ja nelja postkaardi suurused. Vormistuse poolest on erilised ka vanimad vaatekaardid (19. saj lõpp kuni 20. saj algus), kus tagaküljel on vaid aadressjooned. Neil on jäetud kirjutamiseks vaba ruumi esiküljele (TAHVEL VI, 1). Mainitud museaale on O. Bendi kollektsiooni linna osas 38. Enamikul neist on lossimägede vaated.

Enamik postkaarte ja fotosid on kaunistusteta, vaid väike osa neist (44) on eri moel dekoreeritud. Kasutatud on põhiliselt geomeetrilist mustrit (TAHVEL X, 1) ja loodusornamentikat (TAHVEL XII, 1; 2). Enamik pärineb tsaariajast. Omamoodi kaunistuseks võiks pidada luuleridasid. Poesiaga kaarte on 10, mõnel on peal lausa Eesti hümnisõnad. Järgmiseks paar näidet.

*Vaaluoja vaiksest vilust
järve lainela läeb siit
muistsest murest, õnnest, ilust
jutustab ta jalaviit...*

*Kui waatan wanu waremeid
siis tundeil tuksub rind...
sest palju wahvaid wõitlejaid
siin katab muru pind.*

V Postkaartide tagaküljed

Enamiku postkaartide tagakülg on puhas, vaid umbes ühel kolmandikul võime leida teateid, õnne- või pühadesoove. Pikemad kirjutised on iseloomulikud tsaariaegsetele kaartidele, hiljem on neid saadetud rohkem pühade ja sünnipäevade korral. Arvukamalt on sõnumeid kuskile tulemisest, kuskil olemisest. Allpool on väike valik sõnumeid. Osa materjali sai kirja pandud tuntud inimeste nimede esinemise tõttu, osa tundusid olevat ajalooliselt huvipakkuvad. Vanemad postitused on eespool. Kollektiooni selles osas on järgmised üldsusele teada inimesed.

1. Fotograaf J. Rieti tütarde Hilja ja Elma õnnesoov Viljandist tädipoeg Olev Kukele Kaug-Idas Zeja linnas, 1917. a. (VMF 518:2468)
2. Sünnipäevasoov kodu-uuriija Valdeko Vendele Tartus, 1932. a. (VMF 518:2766)
3. Tervitus kunstnik Gustav Mootsele Võnnus, 1932. a. (VMF 518:2614)
4. Tarvastu algkooli juhataja Jaan Muni tervitus Viljandist luuletaja Hendrik Adamsonile Kärstnas, 1934. a. (VMF 518:2658)
5. Kiri kunstnik Eduard Timbermannile Viljandis. Keegi kurdab, et ei saanud kunstniku saadetud esperantokeelsest kirjast aru, 1935. a. (VMF 518:1775)
6. Amatöörfotograaf August Gregori (A. Elmet) kiri Tartust Viljandimaale postmarkide müügist ja nimevahetusest, 1937. a. (VMF 518:2746)
7. Kunstnik Erich Pehapi uusaastatervitus Viljandist Tallinna kunstnik Salome Treile, 1941. a. (VMF 518:2378)

VI Ehedaid kirjanäiteid

1. *Sõjaväeteenistus ja liisu (numbri) võtmine*. Saadetud 18.10.1906 Viljandist Tallinna. Postkaardi peal on vihje kaardil kujutatud hoonele, kus liisuvõtt oli aset leidnud. Osa kirjast esi-, osa tagaküljel. Ees: „Armas Anni! Mina kirjutasin sulle enne siit, aga ei tea, kas sait kätte. Sain nummeri 209. Õnne oli, sain lahti. Oleks number weiksem olnud, siis oleks edasi läinud. Ela heaste, kottu kirjutan rohkem. Carl.“ Taga: „Armas Anni! Sinu õnne peale võtsin ja sain lahti. Oleks mõni weiksem number olnud, siis oleks sineli selga pannud. Terwita kõiki kes tunnewad mind. Terwitab sind sinu Carl.“ (VMF 518:1990)

2. *Uudiseid ei ole ja kaubasoov*. Saadetud 19.08.1908 Penujast Cēsisesse: „Armas onupoeg! Sinu kaardi sain kätte ja nagu teada tahtsid, mis uuemat? Aga kahjuks ei ole seekord midagi uuemad kirjuta. Kui Sa nii hea oleks ja nagu Sa lubasid „plaastrid“ ühes tuua, mull on tihti tarwis, siis too ligi. Wiimseks ka palun üks patarei, wana on otsas. Terwisid jällenägemiseni. P. Rebane.“ (VMF 518:2876)

3. *Soovitus ja uudis*. Saadetud 15.09.1910 Fellinisse: „Täna, kallike kaardi eest!! Seda ma Sulle ütlen, et Sa pead jalgrattaga igapäev harjutama. Ükskord weel tänawu suwel lähme sõitma. Aga hää küll. Terwisid Hansž (sotsialist). Uudiseks: praegu uurin Suitsu luuletusi, loen ka Ed. Scönberg Paenasti „Põuawälgud““ (VMF 518:2895)

4. *Etendus Viljandis seltsi Koit majas*. Saadetud 20.08.1912 Viljandist Tartusse: „Moen! Tore, et läbi said. Willjandis on selle aja sees palju imet sündinud. Siia sõitis üks palakan ja andis „Koidus“ lauba ja pühaba edentust, kus maadlemine ja poks programmis üles on tähentud. Poks kus eestlane Nõmmik venelase Põstroidi nina lõhki löi jäi pooleli. Pühaba pidi jälle olema aga elekter lõppes ära, nii et peris pime oli kui ka 2-e kündla walgusel tantsiwa hakkasid. Kus weel seda kära ja müra. Kui Luts läheb siis räägib sellest pikemalt. Palju terwisid.“ (VMF 518:2904)

5. *Loomade kokkuost ja koduigatsus*. Saadetud 19.02.1925 Olustverest Tallinna: „Alide! Istun siin Olustvere jaamas, pull „Uku“ vagunis ja ootan-ootan, et saaks minema – saaks ükskord kodu. Nädal on juba möödas kui kodust väljas. Olen päris hinge heitmas, sest nii väsinud mööda Viljandi Pärnu ja jälle Viljandi talusi kolgates. Robby.“ (VMF 518:2696)

6. *Uudiseid*. Saadetud 14.07.1926 Viljandist Tallinna: „Jooime kohvi praegu Leidaga ja Alidega. Uuemad pole muud kui Volts sõitis laagri teele täna. Leida jääbki minule seltsiks. Kanapojad tulid minule 8 tükki välja, veel tuleb 10. Elage hästi.“ (VMF 518:2839)

7. *Armusuhted*. Saadetud 25.11.1930 Olustverest Võhma: „Tervisi Mannike! Kuis elad sääl Võhma pool. Ka meid on hakkand huvitama Võhma poisid. Ole pai sokuta adressi. Ameti poolest pottsepp, blond poiss, elab vahel Võhmas, vahel Arutsarres, töötab sääl pool kandis, nimi Aleks Vahter. Ei või elada temata. Ja veel, millal on Võhmas pidu, teata meile kohe kindlasti, tahame sõita esimesel juhusel, parem kui on enne jõule, Aga et ei unusta teatamast kohe kui omad need read. Hoia kõik oma teada, edaspidi seletan pikemalt. Ela hästi. Tervisi. Liisa.“ (VMF 518:2636)

8. *Armuigatsus*. Saadetud 30.05.1941 Viljandist Tallinna: „Evald, unelm! Ah! Miks ei vasta sa enam?! Ootan nii väga. Janunen su järele, sa igatsuste prints, kui põuane maa vihma järele... Tervitades vallatu mulgitar.“ (VMF 518:2404)

9. *Tänukirj*. Saatnud 02.06.1942 Saksa sõjaväelane Viljandi perele kena vastuvõtu eest. Kiituse osaliseks sai ka järveäärne elamurajoon. Kiri saksakeelne: „Liebe Familie

Ott! Bin sehr gut Hier angenommen. Wohnndiereckt am See. Es ist sehr schön Hier. Einen schönen Grüss sendet Euch Ernst Kohlhage.“ (VMF 518:1493)

Kokkuvõttes võib öelda, et Olev Bendi kollektsiooni Viljandi osa on arvukas ning temaatiliselt huvipakkuv ja mitmekesine. Palju materjali on linna turistide Mekadest läbi aegade: lossimägedest ja järvest, samuti eri hoonetest. Käsitletud osas on esindatud paljude fotograafide ja kirjastajate tööd. Silmapaistvalt palju jäädvustusi on omaaegselt tuntuimalt kohalikult piltnikult Jaan Rietilt.

Viljandi osa ajakirjanik O. Bendi kogust on Viljandi muuseumi fotokogule väga kaalukas täiendus. Paljusid postkaarte ja fotosid võib leida vaid sellest kogu osast. Lõpuks avaldan tänu kollektsiooni loojale ajakirjanik Olev Bendile pikaajalise sihi-kindla kogumistöö eest.

Olev Bendi koos pereliikmetega 1990. a. Vasakult Merike Linnas, Evi Bendi, Olev Bendi, Kris Linnas. Endel Veliste foto.

OLEV BENDI'S COLLECTION IN THE PHOTO COLLECTION OF VILJANDI MUSEUM
PART II – THE TOWN OF VILJANDI

Tiina Parre

There are 2230 items related with the town of Viljandi in the collection of Olev Bendi, the journalist. These items are placed in files no. 37–137. The material is thematically varied; 21 different topics can be distinguished. For example, views of buildings, castle hills, general town views, green zones-squares, culture, industry, army, transport, sport, documents, holiday/greeting cards etc. The largest number of photos represent views of buildings (394) and general views (262). According to the date, most of the postcards and photos are from the years 1918–1944. There are more coloured postcards from the Czarist period.

The photographer's name is specified on 1098 items, all in all there are 41 names. The largest number of photos are by photographer J. Riet (473), followed by E. Veliste (273) and T. Parri (24). The publisher's name is indicated on 257 postcards, in total there are 30 different names. More numerous are cards by E. Ring (75), H. Leoke (43) and A. Töllasepp (38).

The two oldest original photos are a view of the St. Paul's church and a portrait of C. R. Jakobson. Both date from early 1880s. The newest photo in the collection depicts the intersection of Jakobson and Tallinn street in 1994.

Three large coloured general views dating from the Czarist period are unique for their format: their size equals to that of two, three and four postcards, respectively.

For the photo collection of Viljandi Museum the most valuable part of O. Bend's collection are postcards and photos related with aviation, the army, Viljandi branch of the Estonian Bank, some events and internal views.